

K odchodu Pavly Horské (1927–2021)

Některé osobnosti dokážou jít rovně, i když se osudové milníky snaží jejich životní dráhu změnit ve slalom, udrží směr a kráčí bez oklik nebo každou z nich neomylně stočí k původně zamýšlené trajektorii. Právě takovou cílevědomou, a někdy až v dobrém slova smyslu tvrdou osobností, zarputilou helvetkou (přinejmenším v mládí ostatně i konfesní příslušností) byla významná historička 19. století a jedna ze zakladatelských osobností české historické demografie Pavla Horská.

Jako Pavla Vrbová se narodila 5. února 1927 v rodině profesora české techniky, po matce pocházela z rodu podkrkonošských evangelíků, což předurčilo její celoživotní zájem jak o technologický a technický vývoj, tak o sociální dějiny v souvislostech různých podob průmyslové revoluce. Další zásadní inspirací pro ni bylo studium francouzského gymnázia, z něž si kromě jazykové orientace mezi českými historiky přece jen spíše výjimečně odnesla rovněž celoživotní obdiv k francouzské kultuře a vzdělanosti. S tímto zázemím po absolutoriu nastoupila na pražskou filozofickou fakultu, kde v roce 1952 ukončila studium historie a francouzštiny. Jako jedna z posledních přitom prošla klasickým rigorózním řízením (to bylo v následujícím roce zrušeno), ale už s novým, marxistickým obsahem – disertací u Oldřicha Říhy psala na dějiny první československé továrny na stroje.

Po krátkém intermezzu v knihovně Historického semináře jí to umožnilo nástup do nově zřízeného Historického ústavu ČSAV (1952), v němž vytrvala až do odchodu do penze v roce 1983. Přes sociální citlivost a odborný zájem o hospodářské a sociální dějiny se však sama nikdy marxistickou historičkou nestala. Jako mnozí další evangelíci s obdobnými kořeny sice v řadě ohledů smýšlela podobně jako doboví mocní, avšak udržovala si od nich kritický odstup a nenechala se zlákat ani naivní bezprostředností mládežnického kolektivismu, ani později tzv. prozřením někdejších stalinských kádřů. V tom ji ostatně podporoval její manžel, historik astronomie Zdeněk Horský (1929–1988), patřící rovněž mezi osobnosti „ideově a politicky problematické“.

Pavla Horská
archiv Petra Horského

Ve svých prvních pracích Horská rozvíjela téma své disertace, věnovala se dějinám českého strojírenství, počátkům elektrizace a otázkám konceptualizace, respektive fázování průmyslové revoluce. Jako žena-historička přitom v těchto tématech dokázala nalézt prostor pro sociální dějiny a zasadit je do širšího historického kontextu, což ji záhy dovedlo k zájmu o prameny státní statistiky a později k demografické statistice. Významným přínosem byla inspirace dobovým francouzským dějepisectvím, druhou generací školy Annales a rodící se historickou demografií (Jacques Dupâquier, Louis Henry ad.), která v Pavle Horské našla nadšenou propagátorku i organizátorku. Stala se předsedkyní Komise pro historickou demografii, založené v roce 1967, a faktickou vydavatelkou sborníku *Historická demografie*, který se snažil udržet krok s mezinárodním výzkumem i za nepříznivých podmínek pozdější tzv. normalizace, a soustřeďoval všechny autory i hlavní výsledky domácích historickodemografických výzkumů (1967–1974, pak bylo vydávání zastaveno, Horská se do pozice šéfredaktorky vrátila až v letech 1989–2008).

Na „normalizovaném“ Ústavu československých a světových dějin ČSAV bylo Pavle Horské dovoleno „dožít“ (její manžel musel pracoviště opustit), ovšem bez reálných publikačních možností. Proto se zapojila do kolektivu autorů dějin ČVUT (společně s Václavem Lomičem napsala druhý díl prvního svazku, který vyšel v roce 1979), ani toto dílo však nemohlo být dokončeno a autorka směla až do vynuceného odchodu do penze publikovat jen marginálně. V tomto období jí byla větší oporou komunita demografů, ideologicky nezatížená a relativně svobodná, dávající prostor i dalším akademikům z „šedé zóny“ – třeba sociologům, jejichž obor byl tzv. normalizací postižen ještě tíž než historie. Horská toho maximálně využila (včetně pařížské stáže v roce 1988) a byly-li její publikační možnosti omezené, psala „pro zásuvku“, a o to víc studovala aktuální podněty zahraniční odborné práce. Tím se jí podařil doslova zázrak, byť v podmínkách české vědy 20. století nikoli zcela výjimečný, nastartování nové akademické kariéry po roce 1989, po téměř dekádě „v důchodu“.

Do standardního pracovního poměru už sice nenastoupila, na řadu let se však stala spolupracovnicí obnoveného Sociologického ústavu AV ČR, kde tehdy *Historická demografie* vycházela (1992–2008), a současně začala masivně publikovat. Jak dílčí historickodemografické studie, tak syntetické práce trvalé hodnoty (*Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama 1990, s M. Kučerou, E. Maurem a M. Stloukalem; *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka 2002, s E. Maurem a J. Musilem), ale i díla věnovaná zcela novým tématům: česko-francouzským vztahům a recepci frankofonní kultury v českých zemích (*Prague – Paris*. Praha: Orbis 1990; *Sladká Francie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1996), nebo dějinám ženy ve veřejném prostoru (*Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999). V několika důležitých studiích vzpomínala i na své studijní pobyty ve Francii a v Rakousku v šedesátých letech a na metodologické inspirace, jež z těchto zdrojů pocházely a které zásadní měrou ovlivnily směřování progresivní části české historiografie daného období.

Tím vším zásadní měrou přispěla k výzkumu široké plejády témat především z dějin 19. století a současně inspirovala řadu mladších badatelů nejen v historii, ale i v demografii, sociologii a dalších společenskovědních oborech.

Je trpkou obžalobou devastačního působení normalizačního režimu na poli české vědy, stejně jako dokladem nezměrné vůle, dlouhodobého pracovního úsilí a píle autorky, že Pavla Horská mezi šedesátkou a osmdesátkou publikovala víc a na širší okruh témat než za celou svoji „oficiální“ pracovní kariéru. Přitom nezůstala omezena jenom na český jazykový prostor a vedle řady dílčích studií byla přizvána i do autorského kolektivu syntetických *Histoire des populations de l'Europe* (eds. J.-P. Bardet a J. Dupâquier, Paris 1998). Později již byla stížena vleklou nemocí a přežívala jen díky péči svého mladšího syna Jana Horského, obdivuhodnou duševní svěžest si však udržela ještě dlouho. Zemřela 28. prosince 2021 v nedožitých pětadevadesáti letech. Byla to velká žena a zanechala po sobě velké dílo!

Zdeněk R. Nešpor,
Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha